

Душан Павловић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

НЕОЛИБЕРАЛНА ЗАБЛУДА 26 ГОДИНА КАСНИЈЕ: НЕСАВРШЕНОСТ ТРЖИШТА И УЛОГА ДРЖАВЕ У ТРАНЗИЦИЈИ У ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ПОСЛЕ 1989. ГОДИНЕ

Сажетак

Да ли је и под којим условима неолиберална економска политика примењива у Централној и Источној Европи после слома комунизма 1989. године? У првом делу износи се дефиниција неолиберализма као економског система у коме доминира приватна својина, лична иницијатива, тржишна алокација ресурса и минимална држава. Ова дефиниција изведена је из привредних модела САД и Велике Британије током осамдесетих година 20. века. Потом се разматра теза о несавршености тржишта и државно решење за проблем информационе асиметрије, одн. проблем принципала и агента. Будући да сама ствара политичке фелере и неефикасну алокацију ресурса, државна интервенција може се оправдати једино ако је сама утемељена у институционалном решењу за проблем принципала и агента.

Кључне речи: неолиберализам, тржишни фелери, политички фелери, модел принципала и агента, економија понуде

1. УВОД

Критика неолиберализма у Србији и свету не јењава. После раних глобалних критика,¹ појављује се све већи број књига у којима се неолиберализам идентификује као главни узрок сиромаштва

---

1) Наоми Клајн, *Доктрина шока. Процват капитализма катастрофе*, Самиздат Б92, Београд, 2009; Дејвид Харви, *Кратка историја неолиберализма*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012.

и лоше економске ситуације у свим земљама које имају економске проблеме.² У критику се укључио и део домаћих аутора.³ После светске финансијске кризе чини се да је неолиберализам стекао статус *über-узрока* за сваки друштвени проблем. Један број учесника у дискусији, како леве, тако и десне идеолошке оријентације, при томе не осећа потребу да дефинише овај појам (или га дефинише дефиниционим декретом), а један део с правом тврди да он у српском контексту и нема никакву сазнајну вредност, већ је постао средство етикетирања.⁴

Није увек било тако. Критика је кренула из Латинске Америке у којој неолибералне реформе (углавном) нису успеле, али су створиле низ друштвених проблема.⁵ Неолиберална економска политика коју су спроводиле латиноамеричке владе током седамдесетих и осамдесетих година изложио је грађане „економској, социјалној и политичкој искључености” и несигурности.⁶ Као одговор на то, грађани су у привредама као што су Аргентина, Боливија, Еквадор или Венецуела почели да траже заштиту у левим идеологијама и државној интервенцији, што је довело до јачања левих влада у Латинској Америци током деведесетих и касније.⁷ Расправа о неолиберализму у контексту Латинске Америке има смисла јер се неолиберална политика могла уочити како на нивоу владиних програма, тако и на нивоу друштвених, економских и политичких последица.

За разлику од тога, у контексту Централне и Источне Европе после 1989. године, неолибералну економску политику, или њен контексту-прилагођени еквивалент под називом Вашингтон-

2) Једна од каснијих критика види корене неолиберализма у фашизму, тврдећи како неолиберализам, као и фашизам, „гуши јавну расправу”. Henry A. Giroux, *Against the Terror of Neoliberalism: Politics Beyond the Age of Greed*, Routledge, London, 2008.

3) Владимир Миленковић, *Неолиберална бајка. Критика неолибералне идеологије*, Досије Студио, Београд, 2014; Јован Б. Душанић, *Неолиберализам*, Catena Mundi, Београд, 2015; Млађен Ковачевић, „Узроци дубоке кризе у Србији”, у зборнику: *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, (приредио: Александар Прњат), Алфа универзитет, Београд, 2013; Зоран Видојевић, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Београд, 2010. Часопис Економске идеје и пракса посветио је цео двоброј 16-17. научном скупу о неолиберализму која се одржао 20.03.2015. на Економском факултету у Београду. На порталу Пешчаника се већ неколико година међу публицистима, новинарима и друштвеним научницима води расправа о неолиберализму.

4) Славиша Тасић, „Шта је неолиберализам?”, 13.03.2012., Internet, <http://trzisnoresenje.blogspot.rs/2012/03/sta-je-neoliberalizam.html>; 05/01/2018.

5) John Burdick, Philip Oxhorn, Kenneth Roberts, *Beyond Neoliberalism in Latin America? Societies and Politics at the Crossroads*, London, Palgrave MacMillan, 2009; Eric Hershberg, Fred Rosen (eds.), *Latin America After Neoliberalism: Turning the Tide in the 21st Century?* New York, The New Press, 2007.

6) Silva Eduardo, *Challenging Neoliberalism in Latin America*, Cambridge University Press, New York, 2009, стр. 4-26.

7) Исто.

ски консензус, могуће је наћи тек у траговима.⁸ Осим либерализације спољне трговине која је била условљена евро-интеграцијама (одељак 3), не само да су источноевропске владе ретко водиле такву политику, већ се објашњење за економске проблеме у региону може тражити на сасвим другој страни.

Да бисмо научно објаснили лошу привредну ситуацију у неким пост-комунистичким привредама, неопходно је да се држимо научних конвенција. Научно објаснити неки догађај (или низ догађаја) значи навести неки ранији догађај као узрок ствари коју желимо да објаснимо.⁹ Ако претходни догађај није могуће уочити, он не може да послужи као објашњење. Осим тога, неки догађаји могу имати више узрока.¹⁰ Ово може да се схвати на два начина. Неки догађаји могу да се објасне једино ако се у обзир узмемо више узорка, који делују у исто време. Рецимо, за објашњење високе стопе развода у Кини у 1982. години може се навести неколико узрока који делују паралелно – различит друштвени статус, време уласка у брак, период заједничког живота пре брака, окружење које подржава брак итд.¹¹ Неки догађаји, пак, имају више потенцијалних узрока, али се могу објаснити само једним. Рецимо, за узроке саобраћајних несрећа могу се начелно узети догађаји као што су неприлагођена брзина, умор, вожња у алкохолисаном стању или квар на возилу. Да ли одавде знамо шта је узрок сваке појединачне несреће? У Србији је, на пример, неприлагођена брзина узрок саобраћајне несреће у 53% случајева у 2015. години.¹² Ипак, ако испитујемо само једну појединачну саобраћајну несрећу, веома често је могуће идентификовати само један узрок. Али, све док детаљно не истражимо несрећан случај који желимо да објаснимо, не можемо унапред знати који.

Ово су научни стандарди којих желим да се придржавам у овом тексту. Оно што се не може уочити као претходни догађај,

- 8) Venelin Ganev, "The 'Triumph of Neoliberalism' Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism", *East European Politics and Societies*, Vol. 19, no. 3, 2005, стр. 343-378; Venelin Ganev, *Praying on the State. The Transformation of Bulgaria After 1989*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2007.
- 9) Dorothy Emmet, *The Effectiveness of Causes*, Macmillan, London and New York, 1984, стр. 17-27; Donald Davidson, *Essays on Actions and Events*, Oxford University Press, Oxford, 1980; Jon Elster, *Explaining Social Behavior. More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Revised Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, стр. 3-4. (Постоји превод Елстерове књиге на српски језик под називом *Како објаснити друштвено понашање*, Службени гласник, Београд, 2014.)
- 10) Gary King, Robert O. Keohane, Sidney Verba, *Designing Social Inquiry. Scientific Inference In Qualitative Research*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, стр. 87-88.
- 11) Zhao Zixiang, Lü Xinlian, Guo Zhanhua, "The Multiplicity of Causes of Divorce", *Chinese Sociology & Anthropology*, 17:3, 1985, стр. 90.
- 12) OECD, *Road Safety Annual Report 2017*, OECD, International Transport Forum, IRTAD, стр. 455.

не може бити узрок неког потоњег догађаја. Иако неолибералне реформе спадају у групу потенцијалних узрока лоше привредне ситуације, не доносим закључак пре него што истражим контекст у сваком појединачном случају.

Пре него што започнем расправу, желим посебно да нагласим да се овај текст бави неолибералном економском политиком, не и применом концепта неолиберализма у сфери политичких институција. Наиме, један број друштвених научника почео је појам неолиберализма да примењује на политичку организацију, изједначавајући неолиберализам са ауторитарним поретком и урушавањем демократије. Позивајући се на пример Чилеа, који је седамдесетих година у име неолибералне економске политике, наметнуо ауторитарни систем, ова група аутора појам неолиберализма изједначава са концептом неолибералног управљања (*neoliberal governmentality*),¹³ који је изведен из радова Мишела Фукоа.¹⁴ Овај концепт – који је по мом уверењу „најодговорнији” за конфузију која је у последњих пар деценија настала у друштвеним наукама – у овом раду остављам по страни, јер по њему произилази не само да држава има право интервенције у ауторитарном окружењу да би спровела неолибералну економску политику, већ и то да држава може да демонтира демократске институције да би спровела такву политику.¹⁵ Како ће се видети из овог текста, мени не само да у овом тексту није циљ да докажујем да је у Источној Европи дошло до слабљења демократије и пораста ауторитаризма (иако се слажем да јесте, поготово после светске финансијске кризе из 2008. год.), већ да покажем првенствено да сама економска политика која се водила у Источној Европи после пада Берлинског зида није била неолиберална (без обзира на то о каквом се типу политичког режима ради).

Текст је организован на следећи начин. Најпре показујем када је влада СР Југославије и Србије водила неолибералну економску политику после 2000. године и какве резултате је она

13) Wendy Brown, “Neo-liberalism and the end of liberal democracy” in: *Edgework. Critical essays on knowledge and politics* (ed. Wendy Brown), Princeton University Press, Princeton, 2005, стр. 37–60; Wendy Brown, *Undoing the demos. Neoliberalism’s stealth revolution*. MIT, Cambridge, 2015; Ian Bruff, “The rise of authoritarian neoliberalism”. *Rethinking Marxism* 26, no. 1, 2014, стр. 113–129.

14) Мишел Фуко, *Рађање биополитике. Предавања на Колеж де франсу 1978-9*. Светови, Нови Сад, 2005.

15) Да би се видело колику конфузију стварају овакви дефинициони декрети, довољно је поредити ово гледиште са дефиницијом Виљема Дејвиса који неолиберализам дефинише као проширење принципа конкуренције из тржишне на државну сферу, одн. покушај да се учинак јавне администрације утврђује по принципима тржишне конкуренције. William Davis, *The Limits of Neoliberalism. Authority, Sovereignty, and the Logic of Competition*, SAGE Publications, London, 2014, стр. 21.

дала (одељак 3). Паралелно са овим циљем, желим да покажем да ли је примена такве политике уопште могућа. Та дискусија, међутим, није неопходна само да би се показало да таква политика није вођена, већ и да би се показало шта је главни (иако не и једини) узрок лоше економске ситуације у Србији данас. По мом схватању, то је државна интервенција која није утемељена у моделу принципала и агента (одељак 4). Текст завршавам научним извођењем закључка о каузалном ефекту неолибералних реформи у Источној Европи после 1989. год. (одељак 5) и неким емпиријским примерима којима поткрепљујем тезу о државном интервенционизму као главном проблему у пост-комунистичкој Србији (одељак 6).

2. АЛОКАЦИЈА РЕСУРСА: ТРЖИШТЕ ИЛИ ДРЖАВА?

У једном од својих претходних текстова о неолиберализму¹⁶ тврдио сам да је државна интервенција у Србији главни узрок спорог привредног раста и нефункционисања јавних служби, које би требало да раде у интересу свих грађана. Дискусија из тог текста отвара једно општије питање: ако је држава главни узрок проблема у Србији, да ли из тога треба да закључимо да је држава нужно проблем, а тржиште нужно решење? Милтон Фридман је тврдио да „владино решење за проблем ствара исто онолику штету као и проблем који жели да реши”.¹⁷ Ово изражава основну идеју неолибералне економске политике по којој тржиште може да реши све, а држава увек представља проблем.

Замислите се у положају председника државе или владе који треба да одговори на следећих неколико питања. Шта у једној привреди треба да се производи? Колико тога да се производи? Који факултет млади треба да уписују? Како помоћи људима који немају основна средства за живот? Колико свако треба да плаћа за здравствену, полицијску или војну заштиту? Ко треба да одлучује о овим питањима? Треба ли то да буде држава кроз политичко одлучивање или сваки грађанин о томе треба да одлучује приватно, кроз учешће на тржишту? Како би одговори на ова питања изгледали у неолибералној перспективи, а како у перспективи државног интервенционизма?

16) Душан Павловић, „Неолиберализам, јавне финансије и тржиште радне снаге у Србији”, *Годишњак ФПН*, бр. 19, 2018.

17) Milton Friedman, *An Economist's Protest*, Thomas Horton & Daughters, Sun Lakes, 2nd edition, 1975.

Неолиберални политичари верују да најбоље одговоре на сва ова питања даје тржиште, тј. слободна размена роба и услуга међу тржишним актерима. Учесници у размени сами одређују колико ће производити, сами одлучују да ли ће основати универзитете и плаћати школарину, сами сакупљају социјалну помоћ и дају је сиромашнима, сами граде болнице и купују здравствено осигурање,¹⁸ сами купују заштитничке услуге приватних полицијских и војних организација.¹⁹ Свака одлука мора да се донесе у приватној режији кроз тржишни однос. Државни одговор на ова питања се сматра инфериорним. Порез ствара сметњу слободном привређивању, јер ствара чист губитак.²⁰ Грађани не би требало да имају обавезу плаћања пореза, јер им тај новац треба за тржишне трансакције којима купују образовање, здравствену, социјалну, полицијску и војну заштиту итд. По *hardcore* неолибералном гледишту, апсолутно све функције савремене државе благостања могуће је обезбедити на тржишту, укључујући полицију, војску, па чак и правни поредак.²¹

Овакав став, међутим, данас не прихвата већина неолиберала. Највећи број тржишних економиста обично прихвата концепт минималне државе по коме је оправдано прикупљати порез зарад финансирања правног и безбедносног поретка који гарантује извршење уговора и заштиту приватне својине.²² Многи политички неолиберали, као Маргарет Тачер или Роналд Реган, иду даље од минималног концепта, задржавајући мање-више систем у коме се велики део услуга обезбеђује нетржишно. За такве политичаре питање није да ли све треба да се обезбеди тржишно, него до које мере тржиште треба да учествује у обезбеђивању роба и услуга.

Овакве закључке изводим из емпиријских примера у којима су владе водиле неолибералну економску политику (САД и Велике Британије из осамдесетих година, којим се детаљније бавим у

18) Ово значи да могу и да га не купе, што се често и дешава млађим људима који верују да у животу могу да прођу и без здравственог осигурања. Теоријска расправа о томе зашто здравствено осигурање мора да буде обавезно може се наћи у: Харви Розен, Тед Гауер, *Јавне финансије*, Економски факултет, Београд, превод 8. издања, 2009, стр. 196-246; Jonathan Gruber, *Public Finance and Public Policy*, Worth Publishers, London, 2009, 3rd edition, стр. 419-488.

19) Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, Basil Blackwell, Oxford, 1974.

20) Чист губитак (*deadweight loss*) јесте економска категорија која нам показује да је добит коју добија држава од опорезивања добара и услуга мања од штете коју трпе тржишни учесници који плаћају порез. Грегори Манкју, *Принципи економије*, Економски факултет, Београд, превод 3. издања, 2006, стр. 163.

21) David D. Friedman, *The Machinery of Freedom*, Open Court Publishing Company, Chicago, 1973; Иван Јанковић: „Либертаријанска утопија”, Internet, <http://trzisnoresenje.blogspot.rs/2013/01/libertarijanska-utopija.html>, 23/08/2016.

22) Славиша Тасић, *Шта је капитализам? И зашто нам је потребан*, Хеликс, Смедерево, 2017.

одељку 3.) До закључка да је минимална државна интервенција саставни део неолибералне политике можемо да дођемо чак и када бисмо гледали само теорију. Оштрим критичарима неолиберализма мање је познато да су постојали чак и неки тржишни економисти који су веровали у развијем систем социјалне заштите, који треба да обезбеди држава. Милтон Фридман, за кога неокомунисти верују да је родоначелник неолиберализма, веровао је да сви сиромашни људи треба да добијају социјалну помоћ од државе у виду негативног пореза на доходак (*negative income tax*).²³ Идеја је да се одреди висина прихода, рецимо, x . Ко год зарађује мање од x , квалификован је да добија социјалну помоћ. Рецимо, ако особа нема никакав приход, од државе добија x . Ако зарађује, рецимо, $x-150$, држава му надокнађује 150, све док не дође до x . Када самостално почне да зарађује x , губи право на социјалну помоћ.²⁴

Алокација ресурса у неолибералној политици препуштена је тржишту и спонтаној интеракцији тржишних учесника. Економско знање о томе где треба улагати је децентрализовано. Не постоји појединац или група стручњака који знају шта треба производити. До тог знања се долази спонтано, кроз процес покушаја и погрешака (*trial and errors*) у којима тек на крају сазнајемо шта је исплативо и профитабилно, а шта не. Саставни део тог знања јесу и информације о томе где не треба улагати, које се добијају на основу података о неуспелим инвестицијама.²⁵

Државна интервенција обрће овај став наглавачке. Она претпоставља да неко већ зна шта треба производити, те да ресурсе треба да алоцира држава и преусмери их онима који ће ово спровести у дело. Другим речима, појединци који раде у државној администрацији боље од учесника на тржишту знају колико чега треба произвести и по којој цени.²⁶ Економско знање је централизовано и налази се у некој бирократској канцеларији. У радикалнијим верзијама оваквог приступа, држава је имала посебне агенције за привредно планирање (које су одређивале колико која фабрика треба да произведе), за одређивање цена (по којима тај производ

23) Милтон Фридман, Росе Фридман, *Слобода избора*, Globalbooks, Нови Сад, 1996; Милтон Фридман, *Капитализам и слобода*, Службени гласник, Београд, 2012.

24) Мало формалнија анализа Фридмановог негативног пореза на доходак може се наћи у Николас Бар, *Економија државе благостања*, Универзитет Сингидунум, ФЕФА, Београд, превод 5. издања, 2013, стр. 293-305.

25) Насим Николас Талеб је због тога предложио да се уведе награда за најнеуспешнијег привредника године. Он још боље од оних који су успели шаље информацију где се исплати улагати. Nassim Nicholas Taleb, *Antifragile. How to Live in a World We Don't Understand*, Allen Lane, Penguin Books, London, 2013, стр. 79-80.

26) Љубомир Маџар, *Сутон социјалистичких привреда*, Економика и Институт економских наука, Београд, 1990, стр. 66-84.

касније треба да се прода), и за повезивање продаваца и купаца. У Совјетском Савезу постојало је неколико оваквих агенција (Госплан, Госнаб, Госбанка), које су при крају комунистичког режима упошљавале више од милион људи.²⁷

Када о економским питањима одлучује држава, механизам алокације ресурса изгледа овако: држава опорезује грађане, и онда од тог новца финансира производњу у предузећима у којима претходно постави управу која доноси одлуке о томе колико чега да се производи. Порезом се такође финансирају војска и полиција, оснивање универзитета, одређује социјална помоћ сиромашнима и немоћнима, граде болнице и плаћа здравствено осигурање за болесне... Држава мора да има огроман бирократски апарат који руководи свим овим функцијама, што значи да висина пореза мора да буде већа за онолико колико је неопходно да би се он финансирао.

У социјалистичким државама то је управо био случај – држава се бавила свим овим питањима, и то не само кроз одређивање цена свих ових роба и услуга,²⁸ већ и кроз управљање. Рецимо, држава је постављала управнике предузећа, који су потом у сарадњи са партијом одређивали колико ће свако предузеће произвести и продати. Све ово је доводило до огромних неусклађености на тржишту. Нека предузећа су производила више него што је на тржишту било тражено. Пошто нису имали коме да продају сву ту робу, гомилале су се залихе.²⁹ Истовремено, друга предузећа су производила мање од тражене количине, што је стварало nestaшицу. Проблем није био у томе што није било производа, већ што је тражња, услед ниских цена које је одређивала држава, била превелика. Купци су неумерено куповали производе којих није било довољно.³⁰ Осим тога, држава се мешала у разне друге врсте одлучивања. Она је одређивала колико студената је могло да се упише на који факултет; ко може, а ко не може да студира; ко може да добија социјалну помоћ и под којим условима итд. Све ове одлуке су политичке по својој природи. У Србији су, 27 година после слома социјализма, на неким појединачним тржиштима оваква решења остала непромењена. У тим тржиштима држава и даље игра

27) Marie Lavigne, *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*, Palgrave, Hampshire and New York, 1999, стр. 5-6.

28) Љубомир Маџар, *Сутон социјалистичких привреда*, нав. дело, стр. 79.

29) Thomas Sowell, *Basic Economics. A Common Sense Guide to the Economy*, Basic Books, New York, 3rd edition, 2007, стр. 28-29.

30) János Kornai, *Economics of Shortage*, North Holland Press, Amsterdam, 1980; János Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1992; János Kornai, "What *Economics of Shortage* and *The Socialist System* have to say to the Hungarian Readers Today. An Introductory Study to the First Two Volumes of the Life's Work Series", *Acta Oeconomica*, Vol. 62 (3), 2012, стр. 365–384.

пресудну улогу алоцирајући ресурсе на основу политичког и бирократског резона. (Неким примерима за ову тезу ћу се вратити у одељку 6.)

Из до сада реченог већ би требало да дођемо до првих интуитивних закључака о улози државе у привредном систему у Србији, региону и Централној и Источној Европи, за који се често тврди да је после 1989. године кренуо путем неолиберализма. Привредни систем у коме се већина одлука доноси политички, не може да буде неолибералан систем, јер је савремена неолиберална економска политика усмерена на смањење улоге државе у привреди. Насупрот томе, када видите да се већина одлука о алокацији ресурса одређује тржишно, тада се извесно ради о неолибералној економској политици и неолибералном економском поретку.³¹ Ово су разумели и неки од најрадикалнијих критичара неолиберализма, који су га дефинисали као поредак у коме „човекова добробит може бити најбоље унапређена допуштањем слободе предузетништва и јачањем приватне својине, слободног тржишта и слободне трговине”, под условом да се истовремено „државна интервенција на тржиштима држи на минималном нивоу”.³² Ово је дефиниција неолибералне економске политике коју употребљавам у овом тексту. У наредном одељку показујем како таква економска политика изгледа у пракси.

3. ЕКОНОМИЈА ПОНУДЕ: НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ У ПРАКСИ

Како изгледа неолиберализам у пракси? Узмимо за пример економску политику коју је водила влада Маргарет Тачер у Великој Британији у периоду 1979-1990, тј. државна администрација председника Роналда Регана у САД у периоду 1981-1989. године. Ове политике, које се с правом могу назвати неолибералне, не само да нису подразумевале укидање државе, већ су политичари највећи део економских реформи спровели кроз државни апарат, употребљавајући државна средства и јавну политику. Ове политике су с времена на време (углавном неуспешно) копиране у другим земљама, поготово у Латинској Америци током 1970-их и 1980-их година, и делимично у Источној Европи после пада Берлинског зида 1989. године.³³

31) У свом претходном истраживању сам дефинисао под којим условима је могуће говорити о неолибералној економској политици на тржишту рада. Душан Павловић, „Неолиберализам, јавне финансије и тржиште радне снаге у Србији”, нав. дело.

32) Дејвид Харви, *Кратка историја неолиберализма*, нав. дело, стр. 14-15.

33) Venelin Ganev, “The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-

Маргарет Тачер је са неолибералним програмом три пута победила на општим парламентарним изборима у Великој Британији (1979, 1983. и 1987. године). Њена економска политика била је усмерена на смањење утицаја државе на привреду и самостално функционисање тржишта. Основни економски циљеви били су смањење инфлације, смањење јавне потрошње, смањење пореске стопе на доходак,³⁴ смањење јавне администрације, приватизација читавог низа јавних и државних предузећа којима су се плаћала пореска смањења.³⁵ Ово су типични елементи неолибералне економске политике, који показују да она може бити успешна. На почетку Тачеркине владе економски индикатори били су лоши, али су средином осамдесетих почели да се побољшавају.³⁶ Приватизована предузећа почела су да раде боље, па отуда није чудило да је, чак и у околностима слободних медија и јаких синдиката (који су све време били у сукобу са владом), Тачерова још два пута успела да добије изборе у Великој Британији. Нижи порези представљају централну тачку неолибералне економске политике. Није могуће говорити о неолибералној економској политици ако заговарате порезе, који су високи као, рецимо, у Србији.³⁷ Пад популарности Маргарет Тачер почео је управо када је 1987. године најавила увођење новог пореза (*poll tax*), који је довео до њеног силаска с власти 1990. године.³⁸

Смањење пореза је саставни део неолибералне економске политике, односно тзв. економије понуде.³⁹ У две речи, економија понуде (*supply-side economics*) подразумева да ће смањењем трошкова пословања, привреда успети да произведе квалитетне производе и услуге који ће брже наћи свој пут до купаца. Ниска цена се обезбеђује ниским порезима (што су порези нижи, цена може да буде нижа), а ниски порези (заједно са осталим структурним променама) утичу на раст продуктивности.⁴⁰

Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism”, нав. дело, стр. 343-378; Venelin Ganev, *Praying on the State. The Transformation of Bulgaria after 1989*, нав. дело.

34) Основна стопа је смањена са 33% на 30%, док је највиша стопа смањена са 83% на 60%.

35) Earl A. Retain, *The Thatcher Revolution. Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain 1979-2001*, Rowman & Littlefield Publishers Inc, Lanham, стр. 29-30; 56-60.

36) Исто, стр. 56-60.

37) Душан Павловић, *Машина за расипање пара. Пет месеци у министарству привреде*, Дан Граф, Београд, 2016, 2. издање, стр. 169-189.

38) Earl A. Retain, *The Thatcher Revolution. Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain 1979-2001*, нав. дело, стр. 87-89.

39) Bruce R. Bartlett, *Reganomics. Supply-Side Economics in Action*, Arlington House Publishers, Westport, Connecticut, 1981; Bruce R. Bartlett, Timothy Roth, *The Supply Side Solution*, Palgrave Macmillan, London, 1983.

40) Славиша Тасић, *Светска економска криза. Дилеме и решења*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 26, 57.

Овакву неолибералну економску политику водила је америчка државна администрација Роналда Регана у периоду 1981-1989. године. Скуп идеја је био толико утицајан да је добио квазинаучни назив реганомика.⁴¹ Главна идеја ослањала се на теорију и праксу са почетка 20. века, када се у САД-у водила *policy* расправа о висини пореских стопа. Стопе су расле после Првог светског рата, да би у једном тренутку постале контрапродуктивне: иако су стопе биле све веће, гранични приход је почео да опада. Тадашњи амерички секретар финансија Ендрју Мелон издао је 1924. године књигу у којој је тврдио да неразумно високи порези не могу да се наплате, те да ће капитал почети да се повлачи из привреде.⁴² Реганова администрација прихватила је овакву пореску политику, те смањила пореске стопе на доходак и мали бизнис (1981. и 1986. године). Оваква политика се није водила у Србији после 2000. године.⁴³ Напротив, од 2001. године, пореске стопе се непрекидно увећавају. У периоду 2012-2016. Влада Србије је подигла све могуће порезе и акцизе.⁴⁴ Прва назнака неолибералне пореске политике појављује се тек 1. јануара 2018. године, када је неопорезиви део зараде подигнут са 11.790 на 15.000 динара.⁴⁵

Смањење пореских стопа је есенција неолибералне економске политике која, заједно са либерализацијом трговинског режима, *ceteris paribus*, повећава конкуренцију једне привреде. Ово друго је посебно важно за мале привреде, као што је српска, када учествују на међународном тржишту. Слободна трговина је добра за мале земље зато што, у међународним оквирима, оне узимају цене као дате.⁴⁶ Баш као и на унутрашњем тржишту савршене конкуренције на коме сви учесници узимају цену као дату и могу да продају све што произведу,⁴⁷ на међународном тржишту на коме нема ограничења, произвођачи из мале привреде могу да продају сву робу по датим ценама. Извоз малих привреда зависи од тога да ли имају шта да понуде, а не од тога колика је тражња.⁴⁸

41) Bruce R. Bartlett, *Reganomics. Supply-Side Economics in Action*, нав. дело; William A. Niskanen: *Reaganomics. An Insider's Account of the Policies and the People*, Oxford University Press, New York & Oxford, 1988.

42) Andrew Mellon, *Taxation: The People's Business*, Macmillan, New York, 1924, стр. 13-17.

43) Душан Павловић, *Машина за расипање пара. Пет месеци у министарству привреде*, нав. дело, глава 7.

44) Исто, одељак 50.

45) Ово се не односи на допринос на здравствено и пензионо осигурање, који се и даље плаћају на целу зараду.

46) У микроекономском жаргону, такве земље називамо *price-takers*.

47) Бранко Васиљевић, *Лекције из савремене политичке економије*, Завет, Београд, 6. допуњено издање, 2014, стр. 115.

48) Vladimir Gligorov, *Delaying Integration. The impact of EU eastern enlargement on individual CEECs not acceding or acceding only later*, WIIW Research Reports, no. 267, July 2000.

Пошто главни проблем за овакве привреде није на страни тражње, већ на страни понуде, стратегија малих привреда на међународном тржишту се разликује од стратегије великих привреда. Привреде као што су немачка или јапанска морају да траже купце, јер је количина извозних производа огромна, што утиче на цене. Једино ограничење за мале привреде јесте количина коју могу да произведу. За њих је, отуда, важно да сниже трошкове пословања да би предузетници могли да повећају понуду.⁴⁹ Ако успеју да сниже трошкове, све што произведу, моћи ће да продају по задатим ценама.⁵⁰ Смањење пореза (и осталих трошкова пословања) отуда може бити кључно за конкурентност мале привреде на међународном тржишту.

Овакав резон налази се као подлога либерализацији спољне трговине свуда у свету. Како је либерализација спољне трговине изгледала у пракси у Србији после 2000. године? Било је области где је у Србији неолиберална политика допрла до доносилаца државних одлука. То се десило баш у спољној трговини када је Савезна влада почела да укида царинске баријере. У 2000. години, српски извоз износио је свега 30% онога што је Србија извозила 1989. године.⁵¹ Савезна влада је у спољној трговини кренула у истинску шок терапију. Већ у децембру 2000. године, девизни курс је стабилизован и уједначен, враћена је конвертибилност динара и уклоњена су разна административна ограничења за трговину. Просечна царинска стопа је драстично смањена (иако не потпуно елиминисана). Либерализација се наставила са смањењем царинских стопа кроз Акциони план Србије и Црне Горе 2003. год. у оквиру процеса придруживања Европској Унији.⁵² Разуме се, Европска унија је узвратила истом мером, тако да смо сада могли слободно да извозимо наше производе у земље-чланице ЕУ. Након проблематичног почетка,⁵³

49) Владимир Глигоров, „Мале привреде”, *Пешчаник*, 13.01.2014, Internet, <http://pescanik.net/male-privrede/>, 04/01/2018.

50) Пример Србије на балканском тржишту потврђује ову тезу. Српски извоз на ЕУ тржишту је готово дуплиран у периоду 2008-2016, док је практично стагнирао у региону. Ово се десило, јер у односу на БиХ, Македонију или Црну Гору, српска привреда није мала, тако да извоз зависи од тражње у тим земљама. Тражња се није повећавала, јер је потрошња у тим земљама стагнирала или се чак смањивала (као удео у БДП-у). Потрошња на ЕУ тржиштима је углавном стагнирала у овом периоду, али је реч о великом тржишту у односу на српско, па је извоз, не само из Србије, у ЕУ порастао. Реч је о понуди која је, у односу на тржиште, мала, чиме се потврђује теза о малим привредама као актерима који узимају цену као дату (*price takers*) на великом тржишту, по којој мала привреда не може да утиче на цене и отуда може продати штагод понуди.

51) Светска банка, *Програм за економски раст и запошљавање*, Извештај бр. 29258 – УУ, Светска банка, Вашингтон, 2004, стр. 31.

52) Исто, стр. 32.

53) Борис Беговић, Милица Ђилас, „Међународни односи”, у: *Четири године транзиције у*

побољшање у спољно-трговинској размени постало је уочљиво већ 2004. године.⁵⁴

Према критичарима неолибералне трговинске политике, и исход оваквих мера је колапс домаће привреде, који резултира мањом конкурентношћу. Критичари глобализације и неолиберализма спољно-трговинску либерализацију виде само као део једног ширег сценарија, који је наводно утемељен у тајним документима и споразумима које западне земље, заједно са ММФ-ом и Светском банком, намећу земљама у развоју и транзицији кроз типизирани програм реформи.⁵⁵ По том сценарију, најпре следи програм убрзане приватизације у коме сиромашне земље распродају предузећа која представљају природне монополе (електропривреду, нафтну индустрију, водопривреду, железницу, рударске компаније), затим следи повећање каматних стопа, након чега земља остаје без девизних резерви. Потом наступа драматична либерализација цена хране, енергената, инфраструктурних услуга, комуналија, коју прати смањење плата и пензија, да би на крају све завршило са либерализацијом спољне трговине која уништи домаћу привреду и присили потрошаче да купују робу из иностранства.⁵⁶

Ово се у Србији једноставно није десило. Баш обрнуто. Либерализација спољне трговине дала је у истом периоду благородне резултате по српски привредни развој. Погледајмо најпре податке релевантне за тврдњу да ће држава након либерализације спољне трговине изгубити девизне резерве. На графикону 1. дат је упоредни преглед кретања референтне каматне стопе и девизних резерви Народне банке Србије у периоду 2000–2017. Могуће је учити тренд који потпуно негира тезу да су неолибералне реформе упропастиле српску привреду после 2000. године.

Референтна каматна стопа (десна скала, сива крива) конзистентно је падала од 2000. године,⁵⁷ док су у исто време девизне резерве расле (лева скала, испрекидана црна линија). Укупно стање, седамнаест година након што су у Србији спроведене „катастрофалне неолибералне реформе”, побија тезу о њиховој штетности – каматне стопе су пале, а девизне резерве се увећале у односу на 2000. годину, последњу годину без „неолибералних реформи”.

Србији (приредно: Борис Беговић), ЦЛДС, Београд, 2005, стр. 363–407.

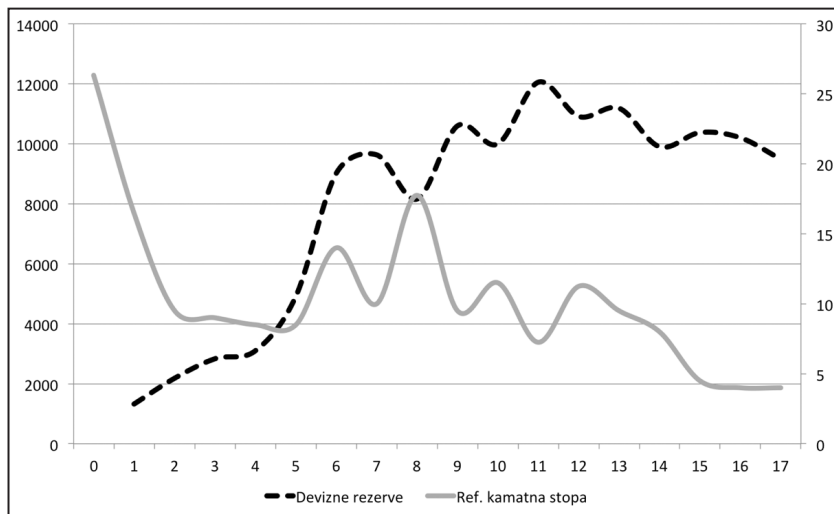
54) Светска банка, *Програм за економски раст и запошљавање*, нав. дело, стр. 37.

55) Млађен Ковачевић, „Узроци дубоке кризе у Србији”, нав. дело, стр. 97.

56) Исто, стр. 98–99.

57) Скала заправо до 2005. године приказује вредности есконтне стопе, а тек од 2006. године вредности референтне каматне стопе, која је тек тада уведена.

Графикон 1: Девизне резерве и есконтна и референтна каматна стопа Народне банке Србије у периоду 2000-2017.

Извор: Статистички билтен Народне банке Србије, децембар 2017, Internet, https://www.nbs.rs/static/nbs_site/gen/latinica/90/statisticki/sb_12_17.pdf, 15/02/2018.

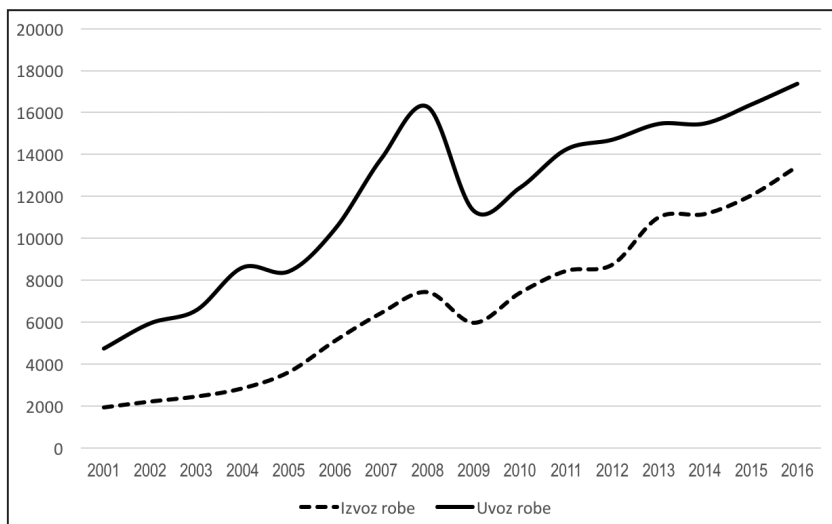
После 2000. године многе цене су либерализоване јер једноставно нису одражавале реалне трошкове. Након тога цене јесу порасле,⁵⁸ али су убрзо почеле да расту и зараде, што је у ублажило негативне последице раста цена. Од раста цена много је интересантније шта се дешавало са спољнотрговинском разменом. Једна од најомиљенијих теза критичара глобализма и неолибералних реформи јесте да ће либерализација спољне трговине (снижавање или укидање царина и разних других ограничења за увоз иностране робе) уништити домаћу привреду, што доводи до пада извоза домаће робе. На графикону 2. приказано је шта се у Србији десило 17 година након либерализације спољне трговине.

Пуна линија показује кретање увоза страних роба у Србију, док испрекидана показује кретање српског извоза у периоду 2001-2016. године. Да су критичари неолиберализма били у праву, пуна линија (увоз) била би још стрмија, а испрекидана линија (извоз) кретала би се надоле. Другим речима, да је либерализација спољне трговине заиста довела до колапса српске привреде, домаћи потро-

58) Либерализација и нагли раст цена је, иначе, уобичајена појава за сваку посткомунистичку привреду након почетка увођења реформи. Anders Åslund, *How Capitalism Was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 2nd edition, 2007; Marie Lavigne, *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*, нав. дело, стр. 113-119.

шачи би морали још више да купују стране производе (увоз би растао још више), а домаћи произвођачи практично не би имали шта да извезу (извоз би опао). Ово се, међутим, није десило. Са извозом се десило управо обрнуто – иако су многе царине укинуте или смањене, извоз је почео да расте. Тренд раста (ако изузмемо 2009. годину, када је финансијска криза погодила и Србију) траје и данас. И не само то. Ако упоредите апсолутну вредност извоза из 2016. године са вредношћу за 2001. годину, када су на снази још увек биле различите врсте царина на увоз, можете лако да уочите како је данашњи апсолутни ниво извоза, шеснаест година после уклањања царина, 6,5 пута већи него када је на снази био протекционистички режим.

Графикон 2: Извоз и увоз Србије у периоду 2001-2016.

Извор: Министарство финансија Републике Србије, Макроекономски и фискални подаци од 06.02.2018, Internet, <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=13560>, 15/02/2018.

Графикон 2 нам такође показује да либерализација спољне трговине није довела до смањења спољнотрговинског дефицита – увоз и даље доминира над извозом,⁵⁹ али би то можда могло да се припише чињеници да реформе у тој области нису довољно радикално спроведене. То је управо један од закључака првих анализа либерализације спољне трговине. Поред јаког динара, који је неповољан за извоз, „друга велика препрека расту извоза и реструктурирању изван директне сфере трговине и пореске политике јесте слаб учинак сектора предузећа, који је резултат комбинације

59) Иако је довела до смањења дефицита на текућем рачуну.

одложених реформи и превазиђених производних капацитета”.⁶⁰ У неким другим областима, међутим, либерализација је дала још боље резултате. Постепена интеграција српског пољопривредног тржишта са регионалним и европским тржиштем довела је 2009. године до суфицита у извозу пољопривредних производа.⁶¹ Ово се могло очекивати, јер се догодило у већини посткомунистичких пољопривреда које су одмах после 1990. почеле да се интегришу у европско тржиште пре него што су постале чланице ЕУ.⁶²

Како видимо, политика слободне трговине имала је позитиван ефекат на српску привреду, док се трговински протекционизам показао инфериорним.⁶³ Теоријски гледано, протекционизам, који се огледа у наметању увозних царина и квота за увоз, подиже цену увозних производа,⁶⁴ што на домаћем тржишту ствара негативну селекцију у привреди и гарантује опстанак некавалитетних предузећа. Привреда која није изложена притиску конкуренције почиње да заостаје за светом. Њени производи су све лошији, и она не може да се такмичи на светском тржишту. Протекционизам сам по себи представља екстракцију, односно ренту која омогућава мање способним привредницима, који имају везу у влади, да уз заштиту државе опстану на тржишту. Највећу штету од овакве екстракције имају како способни привредници, тако и потрошачи, који су принуђени да купују инфериорне домаће производе.⁶⁵

4. КАКО ЈЕ НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ СТЕКАО ЛОШУ РЕПУТАЦИЈУ У ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ?

Неолиберализам је на зао глас у Централној и Источној Европи изашао још почетком деведесетих година, паралелно са почетком процеса транзиције у посткомунистичким привредама. Први критички текст о неолиберализму у контексту транзиције на-

60) Светска банка, *Програм за економски раст и запошљавање*, нав. дело, стр. 44.

61) Горан Живков и др., *Ефекти либерализације царина на пољопривреду Републике Србије*, USAID, Београд, 2010, стр. 21-22.

62) Исто, стр. 37-41.

63) Ово се, узгред буди речено, десило и у свим осталим посткомунистичким привредама које су либерализовале спољну трговину после слома комунизма. Marie Lavigne, *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*, нав. дело, стр. 203-263; Рецентнији подаци и анализа либерализације у Источној Европи може се наћи у: Владимир Глигоров, „Инфлација, финансије и неолиберализам 3”, *Пешчаник*, 24.04.2008, Internet, <http://pescanik.net/inflacija-finansije-i-neoliberalizam-iii/>, 05/01/2018.

64) Paul Krugman, Robin Wells, *Macroeconomics*, Worth Publishers, New York, 1st edition, 2006, стр. 450-452.

65) Постоје два изузетка када се, и по тржишном резону, за неку земљу протекционизам исплати. David Friedman, *Hidden Order. The Economics of Everyday Life*, HarperBusiness, New York, 1996, стр. 281-297.

писао је један од мојих омиљених политичких економиста – Адам Пшеворски. Његов текст „Неолиберална заблуда”⁶⁶ имао је велики утицај на читав низ друштвањака који су током деведесетих година почели да се баве „неуспелим” реформама у Источној Европи.⁶⁷ Нажалост, велики број накнадних критичара неолиберализма, који нису упућени у политичко-економску литературу, није следио основну идеју коју је Пшеворски изнео у овом тексту, како у погледу дијагнозе проблема, тако и у погледу његовог решења.

Критику неолибералне идеологије Пшеворски је изнео у оквиру претпоставке о тржишним фелерима (јавна добра, асиметрија информација, екстерналије), коју данас прихвата већина економиста и која се детаљно обрађује у сваком озбиљнијем уџбенику из основа економије или јавних финансија (без обзира на идеолошку оријентацију аутора⁶⁸). Суштина текста Адама Пшеворског јесте у примени модела принципала и агента на процес транзиције. Претпоставка о савршености тржишта није оправдана, тврди он, јер почива на лабавој премиси да су тржишни актери савршено информисани о свим могућностима и приликама за прављење профита на тржишту. Рецимо, ако је однос тржишних цена јабука и кајсија 2:1, што значи да за 1 кајсију могу да добијем 2 јабуке, онда је тржиште савршено (Парето-ефикасно) само када сви потрошачи у сваком тренутку могу да знају колики је опортунитетни трошак сваке кајсије (у овом случају он износи 2 јабуке).

Међутим, оваква савршена информисаност није могућа на сваком тржишту. Нека будућа тржишта као, рецимо, тржиште на којима купујемо осигурање од ризика, несавршена су.⁶⁹ Пошто не постоје сва тржишта, цене више не преносе информацију опортунитетног трошка, а то значи да немају сви учесници на тржишту исту количину информација за рационално доношење одлука. Овај фелер се преноси и на остала тржишта – тржиште радне снаге, тржиште капитала и још неких роба – одакле следује да још има простора за Парето-побољшање тржишних односа.⁷⁰

66) Adam Przeworski, “The Neoliberal Fallacy”, *Journal of Democracy*, Vol. 3, No. 3, 1992, стр. 45-59.

67) Venelin Ganey, “The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Idea-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism”, нав. дело, стр. 343-378.

68) Рецимо, делови о тржишним фелерима налазе се подједнако у уџбеницима Грегори Манкјуа и Пола Кругмана, који се налазе на супротним половима економског идеолошког спектра. За разлику од тога, делови о фискалној политици се не налазе у Манкјуовом уџбенику, док Кругман, као и сваки кејнзијанац, велики део свог уџбеника посвећује фискалној политици. Paul Krugman, Robin Wells, *Macroeconomics*, нав. дело; Грегори Манкју, *Принципи економије*, нав. дело, 2006.

69) Kenneth Arrow, “The Role of Securities in the Optimal Allocation of Risk-Bearing”, *Review of Economic Studies*, no. 31, 1964, стр. 91-96.

70) Adam Przeworski, “The Neoliberal Fallacy”, нав. дело, стр. 48; Adam Przeworski, *States and Markets. A Primer in Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003;

Слично је у другим тржишним односима у којима долази до размене између тржишних учесника који имају различите информације. Односи између учесника као што су лекар-пацијент, власник аутомобила-механичар, послодавац-радник, банка-клијент, родитељи-школа итд, начелно су неефикасни, јер у сваком од ових односа неко има више, а неко мање информација, што значи да је неко принципал, а неко агент. Пошто агент увек зна више од принципала како о самом себи, тако и о послу који обавља за принципала, он има подстицај да злоупотреби свој положај а своју услугу наплати изнад тржишне цене. У оваквим случајевима тржишни учесници нису у стању да прецизно израчунају опортунитетни трошак добара и услуга које купују на тржишту. Послодавац у таквим случајевима мора да нагађа о квалитету радника, болесник о процени ризика болести коју му је дао лекар, возач о процени кvara коју му је дао механичар, родитељи о томе како школа учи њихову децу итд. Ако учесници морају да нагађају, њихове одлуке нису Парето-ефикасне.

Ако одавде прихватите да тржишна алокација није увек савршена,⁷¹ те да инсистирање искључиво на тржишној алокацији води до неефикасних исхода, решење може да се потражи у државној интервенцији, односно државној регулативи која не само да може да побољша тржишне односе, већ и да обезбеди нека добра која тржиште не може. Али чим се спонтаним тржишним односима наметну политичке институције и политичко одлучивање, алокација ресурса мора да се промени. Хоће ли нужно бити ефикаснија од тржишне?

Државна регулатива отвара питање контроле институција које стварају другачију (нетржишну) алокацију ресурса. Да ли је нова (политичка) алокација ефикаснија? Политички односи пате од истог проблема принципала и агента. И у политици наилазимо на читав низ повереничких односа као нпр. регулаторне агенције-тржишни учесници, симпатизери странака-чланови странака, политичари-бирократе, бирократија-регулисани сектори, министри-помоћници министара, гласачи-политичари итд.⁷² У сваком од ових односа једна страна зна више од друге стране, што, као и у тржишним односима, отвара простор за неефикасност у распола-

---

Детаљнија критика тржишних фелера који произилазе из информационе асиметрије може се наћи у: Joseph E. Stiglitz, *Whither Socialism?* The MIT Press, Cambridge, 1994.

71) Постоје теорије које доказују да је уз помоћ тржишних механизма могуће превазићи информациону асиметрију. Најпознатија теорија је *mechanism design* за коју су Хурвиц, Мишкин и Мајерсон 2007. године добили Нобелову награду за економију.

72) Sara Connolly, Alistar Munro, *Economics of the Public Sectors*, Pearson Education Ltd. Essex, 1999.

гању јавним ресурсима. Типично, принципалима недостају две врсте информација о агентима: шта агенти тачно раде у њихово име (ово отвара простор за морални хазард) и да ли су довољно квалификовани за посао који треба да обављају (ово отвара простор за негативну селекцију). Следствено, да би држава била ефикаснија од тржишта у отклањању последица тржишних фелера, она сама мора да има институционални дизајн који ће отклонити негативне ефекте политичких фелера. Ако држава нема институционални механизам кроз који може да реши овај проблем, политичко решење заиста може да буде горе од тржишног.

Политичка решења укључују читав низ агенција, секретаријата, комисија и јавних предузећа која имају задатак да нетржишно обезбеде јавна добра и реше проблем асиметрије информација. Поред тога, постоји још читав низ добара и услуга која не спадају у јавна добра у идеалном смислу те речи, али их производе предузећа која, због високих фиксних трошкова производње, стављају и доводе конкурентна предузећа у неповољан положај, па се у тим областима типично не толерише конкуренција. Таква предузећа називамо природним монополимa. Њих обично налазимо у области телекомуникација, железнице, водовода итд.⁷³ Да би све ове институције могле да исправе тржишне фелере, држава мора да се умеша у привредну активност и помоћу пореза, акциза и доприноса извуче финансијска средства за њихово финансирање. Сада долази кључни моменат: ако институционални механизам омогућава ефикасну употребу тих средстава, државна интервенција јесте оправдана. Ако се, пак, ресурси протраће на неке друге активности, које не могу да се подведу под исправљање тржишних фелера, штета ће бити већа од користи. У том случају, тржишно решење ће, ма колико било неефикасно, бити супериорније у односу на политичка решења.

О теоријским начинима на које је у политици могуће решити проблем принципала и агента више се може наћи на другим местима.⁷⁴ Овде желим да укажем на то како је Србија реаговала на ове проблеме после пада Берлинског зида 1989. године. Србија има читав низ институција којима обезбеђује јавна добра, као и систем јавних предузећа, која обезбеђују друге врсте добара. Због својих специфичности, Република Србија обезбеђује велики број услуга које се у другим земљама обезбеђују тржишно (пензије, здравство,

73) Природни монопол је стање на тржишту на коме је најнижи просечан трошак за производњу производа X могуће постићи само када је целокупна производња X у рукама једног предузећа. Ако у тој грани има више од једног предузећа, просечан трошак производа X расте.

74) Timothy Besley, *Principled Agents? The Political Economy of Good Government*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

социјална заштита, образовање, уметност, култура, наука итд). У свим овим областима Србија нуди нетржишно, тј. политичко решење, чиме се аутоматски квалификује за силазак са наводне топ листе земаља у којима су после 1989. године „спроведене неолибералне реформе”. Да су у Србији неолибералне реформе икада спроведене, сва ова добра и услуге куповала би се и продавала на тржишту. То што се она обезбеђују политички, међутим, не значи да са њиховим обезбеђивањем у Србији не постоји никакав проблем. Квалитет ових услуга опада, али не зато што се оне обезбеђују тржишно, већ зато што не постоји одговарајући модел принципала и агента, односно механизам надзора над јавним финансијама којима се та добра финансирају.⁷⁵ У случају Србије, политичка решења су подједнако лоша као и тржишна решења.

Ово је суштина проблема принципала и агента о коме је Адам Пшеворски писао 1992. год. у контексту Источне Европе. Ако тржиште и неолибералну политику има смисла критиковати, онда би, по мом схватању, то имало смисла само из ове перспективе. Нажалост, читав низ неолибералних критика је након појаве текста Адама Пшеворског у потпуности занемарио или игнорисао проблем принципала и агента. У томе су предњачиле две најпопуларније критике неолиберализма Кратка историја неолиберализма Дејвида Харвија (2005) и Доктрина шока Наоми Кембел (2007). Ове две књиге само су утемељиле заблуду о разорној моћи неолиберализма, ширећи пропаганду против неолиберализма на цео свет, а не само на Источну Европу.

5. ДА ЛИ КРИТИЧАРИ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА ПОШТУЈУ НАУЧНЕ МЕТОДЕ?

Критика неолиберализма је погрешна када не поштује неке основне постулате научног доказивања и занемарује исходе који могу имати више различитих узрока (одељак 1). Подсетимо се примера саобраћајне несреће. Не можемо унапред знати да ли је узрок неке појединачне несреће неприлагођена брзина, вожња у алкохолисаном стању, умор возача или квар на возилу. Иако начелно знамо да све од наведеног може да буде узрок, не доносимо закључке пре него што испитамо конкретни случај.

75) Душан Павловић, „Неолиберализам, јавне финансије и тржиште радне снаге у Србији”, нав. дело; Dušan Pavlović, Miloš Bešić, “The Budget Dilemma and Public Spending: Evidence from Ten Postcommunist Countries”, *Serbian Political Thought*, no. 2/2014, Vol. 10, стр. 133-157; Dušan Pavlović, Ivan Stanojević, “The Budgetary Process: An Analysis of Legislative Measures in Serbia and Croatia”, *Serbian Political Thought*, no. 1/2014, Vol. 9, стр. 5-17.

Изгледа да се оваквог резонувања не придржавамо када размишљамо о спорој економској трансформацији и спором привредном расту у Србији или неким другим посткомунистичким привредама после 1989. год. На почетку транзиције тврдило се како је у првих неколико година неопходно да у привреди наступи рецесија и пад потрошње.⁷⁶ Рецесија настаје као последица чињенице да многи привредни субјекти морају да се „откаче” са државног буџета, који је у социјализму служио за покретање производње и потрошње.⁷⁷

Ово, међутим, није урађено свуда на исти начин. Замислите две групе посткомунистичких привреда А и Б. У групи А налазе се привреде у којима је влада одлучно решила да одвоји друштвена предузећа од државног буџета. У тим земљама је уведена политика строгих буџетских ограничења (*hard budget constraints*⁷⁸), а спољна трговина је либерализована. То значи да предузећа више нису могла да рачунају на буџетску помоћ сваки пут када направе губитке, те да су морала да се носе са спољном конкуренцијом. Приватизација у овим земљама је извршена тако што су купци друштвених предузећа наставили с производњом под новим условима. Као последица, најпре је дошло до пада производње и потрошње.⁷⁹ Након неколико година прилагођавања новонасталој ситуацији, привреда се опоравила и уследио је привредни раст.⁸⁰

У групи Б је урађено другачије.⁸¹ Владе у овим земљама одлучиле су да наставе са субвенционисањем великог броја друштвених фирми и задрже протекционистички режим у спољној трговини, али је, упркос томе, због опште кризе у коју је запао соција-

76) Ово је могуће изразити графиком под сликовитим називом „долина транзиције”. Adam Przeworski, *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, New York, 1991, стр. 138; Joel Hellman, “Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions,” *World Politics*, 50, 1998, стр. 203. Најрецентнији подаци из 26 посткомунистичке привреде потврђују идеју овог графикана. Погледи: Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng, Marian L. Tupy, “25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom”, no. 795, CATO Institute, Washington, 2016.

77) Olivier Blanchard, *The Economics of Post-Communist Transition*, Oxford University Press, Oxford, 1997, стр. 25-51; Marie Lavigne, *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*, нав. дело, стр. 150-161.

78) János Kornai, Eric Maskin, Gérard Roland, “Understanding the Soft Budget Constraints”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 41, No. 4, 2003, стр. 1095-1136.

79) Oleh Havrylyshyn, *Divergent Paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few?*, Palgrave MacMillan, Houndmills, UK, 2006, стр. 26-28.

80) Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng, Marian L. Tupy, “25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom”, нав. дело.

81) Догађаји у групи Б, заправо, имају исти ефекат као противчињенични експеримент, којим се утврђује каузални ефекат реформи на привредни раст у пост-комунистичком периоду. Gary King, Robert O. Keohane, Sidney Verba, *Designing Social Inquiry. Scientific*

лизам, укупан ниво подршке морао да се смањи, јер државни буџет више није имао средстава да финансијски подржава привреду. Осим тога, приватизација је извршена кроз корупцију, и намештене продаје, а највећи део највреднијих друштвених предузећа купили су људи који су имали политичке везе у влади или агенцији за приватизацију. Ресурсе које су затекли у овим предузећима искористили су за лично богаћење, монополски статус на тржишту или различите видове привилегија и ренти (међу којима је најважнија буџетска подршка у случају пословних губитака). Као последица тога, сва предузећа у групи Б испрва су производила мање, па је и у групи Б неминовно дошло до пада друштвеног производа и пада потрошње. Али због наставка политике субвенционисања и начина на који је обављена приватизација, предузећа се нису нити трансформисала, нити прилагодила тржишту на коме влада конкуренција. Након неког времена, привреде у групи Б нису почеле да производе више него што су производиле пре почетка транзиције. До привредног опоравка није дошло.

Како видимо, иако је у обе групе дошло до рецесије и пада потрошње, узроци таквог стања били су различити. То се још боље види после неколико деценија. Земље које су од почетка примениле политику строгих буџетских ограничења, најпре су прошле кроз рецесију, али су већ после неколико година почеле да се опорављају. Земље које су се и даље придржавале принципа комунистичке економије (мека буџетска ограничења, намештене приватизације, протекционизам у спољној трговини итд), такође су прошле кроз рецесију, али се никада нису опоравиле. На табели 1. види се класификација посткомунистичких земаља у зависности од тога какве су реформе спроводиле после 1989. године. У групу економски најнапреднијих земаља бившег комунистичког блока (колоне 1 и 2) спадају привреде у којима су владе континуирано спроводиле привредне реформе засноване на чврстим буџетским ограничењима, либерализацији спољне трговине, приватизацији итд. (Ове реформе се у колоквијалном жаргону, који је прихваћен у транзиционој литератури називају *big bang* реформе или шок терапија.⁸²⁾ За разлику од њих, земље које су кренуле па стале, спроводиле постепене или ограничене реформе данас се свакако не би могле назвати економски напредним земљама (колоне 3-5).

Inference In Qualitative Research, нав. дело, 1994.

82) Oleh Havrylyshyn, *Divergent Paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few?*, нав. дело, стр. 6-26; Anders Åslund, *How Capitalism Was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia*, нав. дело, стр. 36-64.

Табела 3: Исходи економских реформи у посткомунистичким привредама 25 година после почетка транзиције

Континуирани Биг-банг	Напредан старт/ Уравнотежен напредак	Прекинуте радикалне реформе	Постепене реформе	Ограничене реформе
Естонија	Хрватска	Русија	Азербејџан	Белорусија
Летонија	Мађарска	Албанија	Јерменија	Узбекистан
Литванија	Словенија	Бугарска	Грузија	Туркменистан
Чешка		Македонија	Украјина	
Пољска		Казахстан	Таџикистан	
Словачка			Румунија	

Извор: Oleh Havrylyshyn, Xiaofan Meng, Marian L. Tupy, “25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom”, нав. дело, стр. 7.

После 1990. године рецесија је наступила у великом броју земаља. Како у Пољској и Естонији, тако и у Бугарској и Румунији. Али разлози рецесије нису били свуда идентични. У Пољској и Естонији, рецесија је била последица шок терапије. У Бугарској и Румунији рецесија је била последица одсуства реформи. Закључити како је у Бугарској и Румунији примењена шок терапија само зато што су те две земље током деведесетих година „искусиле рецесију нечувених размера”,⁸³ исто је као када бисте рекли да су се особе А и Б удавиле у реци услед снажног вртлога, занемарујући при том чињеницу да у случају особе Б уопште није било вртлога у тренутку давлeња, те да особа Б није умела да плива.

У посткомунистичком контексту одговор на ово питање може да се добије једино детаљнијим разматрањем појединачних случајева. Рецимо, примена шок терапије у Естонији, Пољској и Русији после 1990. године јесте оно што разликује ове три привреде од других, које је нису примениле.⁸⁴ Али и међу њима има разлике. У Русији су економске реформе заустављене.⁸⁵ У Пољској су настављене и после смене влада (тј. повратка бивших комуниста на власт),⁸⁶ док су у Естонији, после несигурног старта, *big-bang*

83) Kazimierz P. Poznanski, “The Crisis of Transition as a State Crisis”, in: *Postcommunist Transformation and the Social Sciences. Cross-Disiplinary Approaches*, (eds. Frank Bönker et al.), Rowman and Littlefield Publishers, 2002, стр. 55-76.

84) Peter Murrell, “What Is Shock Therapy? What Did It Do in Poland and Russia?” *Post-Soviet Affairs* 9, 1993, стр. 111-40.

85) Anders Åslund, *Russia’s Capitalist Revolutions. How Market Reform Succeeded and Democracy Failed*, Peterson Institute for International Economics, Washington DC, 2007.

86) Hartmut Lehmann, *The Polish Growth Miracle: Outcome of Persistent Reform Efforts*, IZA Policy Paper, Bonn, 2012.

реформе започете тек 1992. године, после периода оклевања од три године.⁸⁷ Насупрот томе, у Бугарској и Румунији, у којима је такође дошло до рецесије почетком деведесетих година, једноставно није било никакве шок терапије у економској политици,⁸⁸ те такав концепт реформи није ни могао да буде узрок економског заостајања ове две земље за осталим транзиционим земљама.

Земље које су одлагале реформе платиле су високу цену. Исто као и земље које су неколико пута кретале па стале. Украјина је, рецимо, у последњих 27 година неколико пута почињала из почетка, али је сваки пут одлагала тржишну либерализацију и увођење чврстих буџетских ограничења. Истовремено, приватизација коју је спровела била је слична оној која је спроведена у Србији – до најатрактивнијих друштвених предузећа дошли су људи који нису хтели да наставе с производњом у тржишним условима, већ су искористили продају имовине зарад личног богаћења или покушаја да добију привилегован положај на тржишту. Многи су у томе успели.⁸⁹ То је довело до појаве тзв. олигарха, тј. људи који су из привилегованог тржишног положаја уништили конкуренцију, а себи обезбедили велико богатство.⁹⁰ Коначно, то је касније створило коруптивну климу у земљи која данас, заједно са снагом олигарха, представља главну препреку економским реформама. Украјина је, узгред буди речено, одличан пример како научник треба да размишља о каузалном ефекту неолибералних реформи на привредни развој. Она је, као и многе друге посткомунистичке земље доживела рецесију после распада Совјетског савеза 1991. године. Али оклевање с реформама било је пресудно. Иако је за време Кравчука и Кучме (1991-2004) било покушаја да се спроведе шок терапија,⁹¹ од тога се у многим аспектима одустало, па је за време другог Кучминог мандата, дошло до устоличења олигарха. Направљен је систем екстрактивних институција. Након тога, ни „норандаста револуција” из 2004. године више није могла да промени ствари.⁹²

87) Mart Laar, *Little Country That Could*, Centre for Research Into Post-Communist Economies, Tallinn, 2002.

88) За Бугарску погледати: Venelin Ganev, *Praying on the State. The Transformation of Bulgaria After 1989*, нав. дело, 2007; за Румунију погледати: Daniela L. Constantin, Zizi Goschin, Aniela R. Danciu, “The Romanian Economy from Transition to Crisis. Retrospects and Prospects”, *World Journal of Social Sciences*, Vol. 1. No. 3, 2011, стр. 155-171.

89) Oleh Havrylyshyn, *The Political Economy of Independent Ukraine. Slow Starts, False Starts, and a Last Chance?* Palgrave Macmillan, London, 2017, стр. ix.

90) Oleh Havrylyshyn, *Divergent Paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few?*, нав. дело, стр. 177-202.

91) Oleh Havrylyshyn, *The Political Economy of Independent Ukraine. Slow Starts, False Starts, and a Last Chance?*, нав. дело, стр. 61-108.

92) Исто, стр. 92.

Одлагање реформи не мора бити једини узрок слабе привреде. Размотрите пример Србије, Хрватске и Босне током деведесетих година. Ни у њима током деведесетих није било никакве шок терапије или неолибералних реформи, а ипак је дошло до привредне рецесије. Разлоге, очигледно, треба тражити на сасвим другој страни – оружаном сукобу који се водио на просторима бивше Југославије у периоду 1991-1999. Рат, одлагање реформи, баш као и шок-терапија, могу подједнако да доведу једну привреду до рецесије. Али научно је неодговорно, пре него што се анализира контекст, као узроке за привредну рецесију идентификовати уникатне факторе као што су „штетне неолибералне реформе”, шок терапија или Вашингтонски консензус.

Земље које су одуговлачиле са реформама, или су кренуле па стале, завршиле су на крају у лошијој позицији, јер су се у периоду одуговлачења створиле нове екстрактивне институције и појавили актери којима се исплатило да коче реформе и одржавају лоше економско стање.⁹³ Сад су те нове институције (раширена корупција, страначко запошљавање, екстрактивне институције заједно са олигарсима и тајкунима) фактори који су главни узроци слабог привредног учинка. Цела ствар, међутим, нема никакве везе са неолиберализмом.

6. НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И МАШИНА ЗА РАСИПАЊЕ ПАРА

Пошто је отклоњено доста нејасноћа око значења речи неолиберализам, као и његовог утицаја на српски привредни развој после 2000. године, можемо да сагледамо из новог угла да ли су главни узроци спорог привредног развоја у Србији политичког или економског (тржишног) карактера. Примере износим у виду реторичких питања.

- Године 2013. откривено је да је Фонд за развој забележио губитак од 1 милијарде евра.⁹⁴ Та сума представља износ кредита које привредни субјекти неће моћи да му врате. Да ли је Фонд за развој економска или политичка институција? Да ли се одлуке о томе ко ће добити кредит доносе по тржишном или политичком резону?

- Исте године откривено је да Агенција за страна улагања и промоцију извоза (СИЕПА) није контролисала како се извршавају

93) Joel Hellman, “Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions”, *нав. дело*; World Bank, *Transition. The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union*, World Bank, Washington DC, 2002.

94) Душан Павловић, *Машина за расипање пара. Пет месеци у министарству привреде*, нав. дело, стр. 104-112.

уговори о субвенцијама које је почела да потписује после 2006. године. Према једној студији министарства привреде из 2017. године, СИЕПА је у периоду 2006-2016. поделила око $\frac{1}{2}$ милијарде евра субвенција.⁹⁵ Ниво губитка је отуда немогуће прецизно израчунати. Али је установљено да је један део субвенција отишао за политичке, односно непроизводне активности.⁹⁶ Да ли је СИЕПА била економска или политичка институција? Да ли се одлуке о томе ко ће добити субвенцију доносе по тржишном или политичком резону?

• Исте године установљено је да је Агенција за осигурање и финансирање извоза (АОФИ), забележила губитак у износу од 30 милиона €. Ова државна агенција делила је субвенције предузећима која праве телевизијски програм у иностранству, правдајући то унапређењем извоза. Да ли је АОФИ економска или политичка институција? Да ли се одлуке о томе ко ће добити кредит доносе по тржишном или политичком резону?

• Током 2013. године, Агенција за приватизацију организовала је продају „Вршачких винограда” и „Прве петолетке” по значајно нижим ценама од њихове тржишне вредности. На срећу, Министарство привреде је успело да заустави овакву приватизацију, чиме је спречило губитак. Ова два предузећа се и дан-данас (јануар 2018) налазе у друштвеном власништву. Да ли су ове одлуке о продаји биле тржишне или политичке? Да су се сва предузећа која су се налазила под надлежношћу Агенције за приватизацију продавала по тржишном резону, многа од њих би и данас радила, а буџет Републике Србије бележио би вишеструко веће приходе из којих би могло да се издашније финансирају здравство, школство, и многе друге услуге које се данас у Србији налазе у критичном стању.

• Постоји читав низ државних, друштвених или приватних предузећа (тзв. предузећа у реструктурирању) која су стални корисници државних кредита и субвенција увек са истим оправдањем да им треба „само још један кредит” да се финансијски опораве и стану на своје ноге. Ова предузећа непрекидно од владе или државних агенција добијају нове субвенције, неповратне кредите или отписе дугова,⁹⁷ међу којима су најважнији отписи пореских дугова.⁹⁸ Да

95) Милорад Филиповић, Мирољуб Николић, „Развојна политика Србије у 2017. години – Предлози за промену постојеће политике подстицаја”. (Необјављени текст, 2017.)

96) Душан Павловић, *Машина за расипање пара. Пет месеци у министарству привреде*, нав. дело, стр. 112-124.

97) Исто, стр. 75-100.

98) Рецимо, на дан 30.06.2016. порески дуг „Заставе оружја”, „Крушика”, „Наменске”, „Слободе” и „ФАП-а” износио је око 18 милијарди динара. Када је пореска управа наредни пут обавила списак пореских дужника у фебруару 2018. год, дуг је овим „друштвеним” предузећима био конвертован у државни капитал.

ли им то помаже да покрену производњу и узлете? Да ли та предузећа данас раде боље или горе него 2002. године, када су ушла у процес реструктурирања? Ко је одобрио све те субвенције и по ком резону? Тржишном или политичком?

• У марту 2014. године, министар финансија саопштио је да у јавном сектору у Србији запослено преко 700.000 људи, што представља око 10% укупног становништва Србије. У овом тренутку не знамо да ли је то превише, премало или таман. Ипак, на основу онога што сам лично видео у Министарству привреде и Агенцији за приватизацију,⁹⁹ изгледало ми је да се у те две институције налази око 15% страначки запосленог вишка од оног што је неопходно да би ефикасно функционисало. Ово је посебно било изражено у Агенцији за приватизацију, која се буквално претворила у безбедну кућу за страначке кадрове. Оваква политика запошљавања у јавном сектору представља огромно оптерећење за буџет из којег се сервисирају многе друге финансијске обавезе у Републици. Да ли су сви ови људи запослени по тржишном или политичком резону?

Како сам рекао на почетку овог одељка, сва ова питања су реторичка. Она служе да би се појачала главна теза овог текста да неолиберална економска политика не подразумева политичку алокацију ресурса. Сваљивање одговорности за лошу економску ситуацију на политику Вашингтонског консензуса, као и захтев да се одустане од неолибералне економске политике заобилази ефекат политичких фелера у јавном сектору на привредни развој. Критика неолиберализма би се отуда у српском контексту могла безбедно назвати пуцњем у празно. Чак и када бисмо покушали да је напустимо, питање је како бисмо то успели да изведено. Јер „у Вашингтонском консензусу се много инсистира на приватизацији [...], али се колико је познато још увек нико није изјаснио против приватизације. Јавни сектор још практично није ни начет приватизацијом, а кнежеви по нахијама добро ограђени вертикалном поделом власти љубоморно чувају те забране, дајући у њима ухлебљење својим партијским активистима. Могло би још много тога да се набраја, али и ово је довољно да се закључи да Србија има онолико везе са критеријумима уграђеним у Вашингтонски консензус колико и Саудијска Арабија са либералним начелима заштите људских права и афирмисања економских и других слобода. Инсистира се на резолутном напуштању Вашингтонског консензуса; оно што није прихваћено не може, међутим, ни да буде напуштено”.¹⁰⁰

99) Душан Павловић, *Машина за расипање пара. Пет месеци у министарству привреде*, нав. дело, стр. 149-153.

100) Љубомир Маџар, *Антилиберализам у 22 слике*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 138-139.

ЛИТЕРАТУРА

- Бар Николас, *Економија државе благостања*, Универзитет Сингидунум, ФЕФА, Београд, превод 5. издања, 2013.
- Беговић Борис, Ђилас Милица, „Међународни односи”, у зборнику: *Четири године транзиције у Србији*, (приредио: Борис Беговић), ЦЛДС, Београд, 2005.
- Васиљевић Бранко, *Лекције из савремене политичке економије*, Завет, Београд, 6. допуњено издање, 2014.
- Видојевић Зоран, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Глигоров Владимир, „Инфлација, финансије и неолиберализам 3”, *Пешчаник*, 24.04.2008, Internet, <http://pescanik.net/inflacija-finansije-i-neoliberalizam-iii/>, 05/01/2018.
- Глигоров Владимир, „Мале привреде”, *Пешчаник*, 13.01.2014, Internet, <http://pescanik.net/male-privrede/>, 04/01/2018.
- Душанић Јован Б., *Неолиберализам*, Catena Mundi, Београд, 2015.
- Елстер Јон, *Како објаснити друштвено понашање*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Живков Горан и др., *Ефекти либерализације царина на пољопривреду Републике Србије*, USAID, Београд, 2010.
- Јанковић Иван, „Либертаријанска утопија”, Internet, <http://trzisnoresenje.blogspot.rs/2013/01/libertarijanska-utopija.html>, 23/08/2016.
- Клајн Наоми, *Доктрина шока. Процват капитализма катастрофе*, Самиздат Б92, Београд, 2009.
- Ковачевић Млађен, „Узроци дубоке кризе у Србији”, у зборнику: *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, (приредио: Александар Прњат), Алфа универзитет, Београд, 2013.
- Манкју Грегори, *Принципи економије*, Економски факултет, Београд, превод 3. издања, 2006.
- Маџар Љубомир, *Сутон социјалистичких привреда*, Економика и Институт економских наука, Београд, 1990.
- Маџар Љубомир, *Антилиберализам у 22 слике*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Миленковић Владимир, *Неолиберална бајка. Критика неолибералне идеологије*, Досије Студио, Београд, 2014.
- Министарство финансија Републике Србије, Макроекономски и фискални подаци од 06.02.2018, Internet, <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=13560>, 15/02/2018.
- Павловић Душан, *Списи из политичке економије*, Чигоја штампа, Београд, 2010.
- Павловић Душан, *Машина за расипање пара. Пет месеци у министарству привреде*, Дан Граф, Београд, 2. издање, 2016.
- Павловић Душан, „Неолиберализам, јавне финансије и тржиште радне снаге у Србији”, *Годишњак ФПН*, бр. 19, Факултет политичких наука, Београд, 2018.

- Розен Харви, Геуер Тед, *Јавне финансије*, Економски факултет, Београд, 8. издање, 2009.
- Светска банка, *Програм за економски раст и запошљавање*, Извештај бр. 29258 – YU, Светска банка, Вашингтон, 2004.
- Статистички билтен Народне банке Србије*, децембар 2017, Internet, https://www.nbs.rs/static/nbs_site/gen/latinica/90/statisticki/sb_12_17.pdf, 15/02/2018.
- Тасић Славиша, „Шта је неолиберализам?“, 13.03.2012., Internet, <http://trzisnoresenje.blogspot.rs/2012/03/sta-je-neoliberalizam.html>, 05/01/2018.
- Тасић Славиша, *Светска економска криза. Дилеме и решења*, Службени гласник, Београд, 2013.
- Тасић Славиша, *Шта је капитализам? И зашто нам је потребан*, Хеликс, Смедерево, 2017.
- Филиповић Милорад, Николић Миролуб, „Развојна политика Србије у 2017. години – Предлози за промену постојеће политике подстицаја“. Необјављени текст, 2017.
- Фридман Милтон, Росе Фридман, *Слобода избора*, Globalbooks, Нови Сад, 1996.
- Фридман Милтон, *Капитализам и слобода*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Фуко Мишел, *Рађање биополитике. Предавања на Колеж де франсу 1978-9*. Светови, Нови Сад, 2005.
- Харви Дејвид, *Кратка историја неолиберализма*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2012.
- Arrow Kenneth, „The Role of Securities in the Optimal Allocation of Risk-Bearing“, *Review of Economic Studies*, no. 31, 1964, стр. 91-96.
- Åslund Anders, *How Capitalism Was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge, 2nd edition, 2007.
- Åslund Anders, *Russia's Capitalist Revolutions. How Market Reform Succeeded and Democracy Failed*, Peterson Institute for International Economics, Washington DC, 2007.
- Bartlett Bruce R., *Reaganomics. Supply-Side Economics in Action*. Arlington House Publishers, Westport, Connecticut, 1981.
- Bartlett Bruce R., Roth Timothy, *The Supply Side Solution*, Palgrave Macmillan, London, 1983.
- Besley Timothy, *Principled Agents? The Political Economy of Good Government*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Blanchard Olivier, *The Economics of Post-Communist Transition*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Brown Wendy, “Neo-liberalism and the end of liberal democracy” in: *Edgework. Critical essays on knowledge and politics* (ed. Wendy Brown), Princeton University Press, Princeton, 2005, стр. 37–60.
- Brown Wendy, *Undoing the demos. Neoliberalism's stealth revolution*, MIT, Cambridge, 2015.
- Bruff Ian, “The rise of authoritarian neoliberalism”, *Rethinking Marxism* 26,

- no. 1, стр. 113–129.
- Burdick John, Oxhorn Philip, Roberts Kenneth, *Beyond Neoliberalism in Latin America?: Societies and Politics at the Crossroads*, Palgrave MacMillan, London, 2009.
- Connolly Sara, Munro Alistar, *Economics of the Public Sectors*, Pearson Education Ltd, Essex, 1999.
- Constantin Daniela L., Goschin Zizi, Danciu Aniela R., “The Romanian Economy from Transition to Crisis. Retrospects and Prospects”, *World Journal of Social Sciences*, Vol. 1, No. 3, 2011, стр. 155-171.
- Davidson Donald, *Essays on Actions and Events*, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- David William, *The Limits of Neoliberalism. Authority, Sovereignty, and the Logic of Competition*, SAGE Publications, London, 2014.
- Eduardo Silva, *Challenging Neoliberalism in Latin America*, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Elster Jon, *Explaining Social Behavior. More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Revised Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
- Emmet Dorothy, *The Effectiveness of Causes*, Macmillan, London and New York, 1984.
- Friedman David D., *The Machinery of Freedom*, Open Court Publishing Company, Chicago, 1973.
- Friedman David, *Hidden Order. The Economics of Everyday Life*, HarperBusiness, New York, 1996.
- Friedman Milton, *An Economist's Protest*, Thomas Horton & Daughters, Sun Lakes, 2nd edition, 1975.
- Ganev Venelin, “The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism”, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, no. 3, 2005, стр. 343-378.
- Ganev Venelin, *Praying on the State. The Transformation of Bulgaria after 1989*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2007.
- Giroux Henry A., *Against the Terror of Neoliberalism: Politics Beyond the Age of Greed*, Routledge, London, 2008.
- Gligorov Vladimir, *Delaying Integration. The impact of EU eastern enlargement on individual CEECs not acceding or acceding only later*, WIIW Research Reports, no. 267, WIIW, Wien, 2000.
- Gruber Jonathan, *Public Finance and Public Policy*, Worth Publishers, London, 3rd edition, 2009.
- Havrylyshyn Oleh, *Divergent Paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few?* Palgrave MacMillan, Houndmills, UK, 2006.
- Havrylyshyn Oleh, Xiaofan Meng, Marian L. Tupy, “25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom”, no. 795, CATO Institute, Washington, 2016.
- Havrylyshyn Oleh, *The Political Economy of Independent Ukraine. Slow*

- Starts, False Starts, and a Last Chance?* Palgrave Macmillan, London, 2017.
- Hellman Joel, "Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions", *World Politics*, no. 50, issue 2, 1998, стр. 203-234.
- Hershberg Eric, Rosen Fred (eds.), *Latin America After Neoliberalism: Turning the Tide in the 21st Century?* The New Press, New York, 2007.
- King Gary, Keohane Robert O., Verba Sidney, *Designing Social Inquiry. Scientific Inference In Qualitative Research*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994.
- Kornai János, *Economics of Shortage*, North Holland Press, Amsterdam, 1980.
- Kornai János, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1992.
- Kornai János, Eric Maskin, Gérard Roland, "Understanding the Soft Budget Constraints", *Journal of Economic Literature*, Vol. 41, No. 4, 2003, стр. 1095-1136.
- Kornai János, "What *Economics of Shortage* and *The Socialist System* have to say to the Hungarian Readers Today. An Introductory Study to the First Two Volumes of the Life's Work Series", *Acta Oeconomica*, Vol. 62 (3), 2012, стр. 365-384
- Krugman Paul, Wells Robin, *Macroeconomics*, Worth Publishers, New York, 1st edition, 2006.
- Laar Mart, *Little Country That Could*, Centre for Research Into Post-Communist Economies, Talinn, 2002.
- Lavigne Marie, *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*. Palgrave, Hampshire and New York, 1999.
- Lehmann Hartmut, *The Polish Growth Miracle: Outcome of Persistent Reform Efforts*, IZA Policy Paper, Bonn, 2012.
- Mellon Andrew, *Taxation: The People's Business*, Macmillan, New York, 1924.
- Murrell Peter, "What Is Shock Therapy? What Did It Do in Poland and Russia?", *Post-Soviet Affairs*, no. 9, 1993, стр. 111-140.
- Niskanen William A., *Reaganomics. An Insider's Account of the Policies and the People*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1988.
- Nozik Robert, *Anarchy, State, and Utopia*, Basil Blackwell, Oxford, 1974.
- OECD, *Road Safety Annual Report 2017*, OECD, International Transport Forum, IRTAD.
- Pavlović Dušan, Bešić Miloš, "The Budget Dilemma and Public Spending: Evidence from Ten Postcommunist Countries", *Serbian Political Thought*, no. 2/2014, Vol. 10, стр. 133-157.
- Pavlović Dušan, Stanojević Ivan, "The Budgetary Process: An Analysis of Legislative Measures in Serbia and Croatia", *Serbian Political Thought*, no. 1/2014, Vol. 9, стр. 5-17.
- Poznanski Kazimierz P., "The Crisis of Transition as a State Crisis", in: *Postcommunist Transformation and the Social Sciences. Cross-Disiplinary Approaches*, (eds. Frank Bönker et al.), Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2002, стр. 55-76.

- Przeworski Adam, "The Neoliberal Fallacy", *Journal of Democracy*, Vol 3, no. 3, 1992, стр. 45-59.
- Przeworski Adam, *Democracy and the Markets. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Przeworski Adam, *States and Markets. A Primer in Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Retain, Earl A., *The Thatcher Revolution. Margaret Thatcher, John Mayor, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain 1979-2001*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham, 2002.
- Sowell Thomas, *Basic Economics. A Common Sense Guide to the Economy*, Basic Books, New York, 3rd edition, 2007.
- Stiglitz Joseph E., *Whither Socialism?* The MIT Press, Cambridge, 1994.
- Taleb Nasim Nikolas, *Antifragile. How to Live in a World We Don't Understand*, Allen Lane, Penguin Books, London, 2013.
- World Bank, *Transition. The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union*, World Bank, Washington DC, 2002.
- Zixiang Zhao, Lü Xinlian, Guo Zhanhua, „The Multiplicity of Causes of Divorce”, *Chinese Sociology & Anthropology*, no. 17:3, 1985.

Dusan Pavlovic

NEOLIBERAL FALLACY 26 YEARS ON: MARKET FAILURES AND THE ROLE OF THE STATE IN THE EASTERN EUROPE TRANSITION AFTER 1989

Resume

Is the neoliberal economic policy applicable in East and Central Europe after the breakdown of communism in 1989? The first part of the article defines neoliberalism as a system of market allocation of resources, the domination of private property, personal initiative for exchange, and the minimal state. This definition is derived from the two cases of neoliberal reforms in the US and the UK in the 1980s. The second part discusses market imperfections by considering the government solution for the principal-agent problem created by information asymmetry. Since the state intervention itself suffers from political failures resulting in inefficient allocation, it can be justified only if it offers an institutional design that solves the principal-agent problem and political failures.

Keywords: neoliberalism; market failures; political failures; principal-agent model; supply-side economics

---

* Овај рад је примљен 01. фебруара 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. фебруара 2018. године.